



ДЕРЖАВНА
СЛУЖБА
ЯКОСТІ ОСВІТИ
УКРАЇНИ

Безпечне освітнє середовище: нові виміри безпеки

У збройних конфліктах питання збереження закладів освіти як безпечного простору є надзвичайно гострим. У 2015 році ООН розробило Декларацію про безпеку шкіл, яку станом на 2022 рік підписало 109 країн, серед яких немає Росії. Сьогодні ж в Україні ця країна-агресор розглядає заклади освіти як об'єкти для обстрілів. За [інформацією Міністерства освіти і науки України](#), станом на липень 2022 року 2188 закладів освіти зазнали пошкоджень від бомбардувань та обстрілів, 221 заклад повністю зруйновано.

Під час військових дій та ще тривалий час після їх закінчення заклади освіти в Україні працюватимуть у нових для себе вимогах до безпечного освітнього середовища. Облаштування укриттів та організація безпечного освітнього простору у школі – одна із найважливіших задач для директора.

З початком нового навчального року у кожному закладі освіти індивідуально буде ухвалюватись рішення щодо організації освітнього процесу – очно, дистанційно чи у змішаному форматі. Це рішення залежатиме зокрема від безпекової ситуації, наявності, стану та місткості укриття та від результатів обстеження школи спеціальними комісіями.

[Вимоги та рекомендації щодо облаштування безпечного укриття](#) у закладі освіти розробила Державна служба з надзвичайних ситуацій, а також [надало](#) Міністерство освіти і науки України. Ці ж рекомендації допоможуть директору школи організувати безпечне освітнє середовище у закладі і у очному, і у дистанційному, і у змішаному форматі навчання, а також допоможуть більш ефективно змінювати формати, в залежності від безпекової ситуації.

Рекомендації розроблені Державною службою якості освіти спільно із експертами ініціативи «Система забезпечення якості освіти», що впроваджується в рамках проекту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe), що реалізується компанією Alinea International за кошти Уряду Канади.

Безпечний фізичний простір для перебування учнів та працівників

ОБЛАШТУЙТЕ БЕЗПЕЧНИЙ ПРОСТІР У ЗАКЛАДІ

► Перегляньте облаштування навчальних кабінетів

Особливо це актуально для закладів, які будуть працювати в очному, або ж у змішаному форматі. Навчальні кабінети варто максимально вивільнити від відкритих полиць, стендів тощо. Варто пам'ятати, ніщо не повинно перешкоджати руху під час евакуації учнів. Таким чином шафи, полички, мобільні полички та органайзери, безкаркасні меблі варто розташувати/згрупувати у приміщенні так, щоб вони не перешкождали руху дітей між рядами. Заздалегідь необхідно згорнути та прибрати килимки, щоб уникнути спотикання, падіння під час евакуації.

► Організуйте безпечне та безперешкодне пересування по школі

Варто додатково оглянути коридори на предмет розташування там кімнатних рослин та інших об'єктів, що можуть стати перешкодою при евакуації. Слід максимально звільнити коридори та просторові осередки (рекреації) від речей, що можуть заважати екстреній евакуації та бути джерелом травмування.

На сходових клітинах слід нанести маркування на першій та останній сходинці, а також на перилах.

Проходи до усіх запасних виходів мають бути вільними та доступними. Варто це додатково оглянути та перевірити.

Безпечне освітнє середовище

РОЗРОБІТЬ ТА ЗАПРОВАДЬТЕ У ШКОЛІ ЧІТКІ ПРОЦЕДУРИ РЕАГУВАННЯ ТА ПОВЕДІНКИ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

Однією з передумов безпечного освітнього середовища є наявність чітких процедур реагування/поведінки, знання цих процедур усіма працівниками закладу та постійне відпрацювання правил з учнями.

Першочергово це мають бути:

1. Шляхи для евакуації (у тому числі до найближчого укриття, якщо таке не обладнане у закладі)

- перегляньте шляхи евакуації з урахуванням розміщення укриття (у закладі чи споруді поблизу закладу освіти);

- ▶ розробіть альтернативні шляхи евакуації у випадку непередбачуваних ситуацій;
- ▶ забезпечте безумовне знання усіма працівниками закладу цих шляхів. Для цього варто відпрацювати евакуацію з кожного приміщення спочатку педагогами, а потім тренуватись з учнями.

2. Протоколи безпеки для учнів різного віку щодо правил поведження під час повітряних тривог, евакуації, перебування у сховищі/укритті

Протокол безпеки – це певний набір правил, процедур, якими повинні керуватися педагоги та учні у закладі освіти щодо певної ситуації. З огляду на ризики безпеки, таких протоколів у закладі має бути декілька, зокрема, щодо дій під час повітряних тривог та проведення евакуації, перебування в укритті, поведження під час уроків онлайн.

Кілька порад щодо розробки протоколів безпеки:

- ▶ не шукайте універсального рішення. Протоколи не можуть бути однаковими у всіх школах. Кожен заклад, розробляючи такий документ, керується особливостями розташування школи, характеристиками та архітектурними особливостями її будівлі, а разом з тим ресурсами, формами організації освітнього процесу тощо;
- ▶ протокол безпеки має відповідати загальним рекомендаціям ДСНС;
- ▶ до розробки протоколів безпеки варто залучити педагогів. Це дозволить сформулювати спільне бачення та прийняття напрацьованих процедур;
- ▶ формулюйте тексти у протоколах безпеки з розрахунку на сприйняття їх дітьми. Використовуйте лаконічні та чіткі речення: «Візьми свій наплічник», «Візьми свій одяг», «Слідкуй за вказівками учителя і приготуйся виходити», «Не штовхайся», «Не біжи», «Йди швидким кроком, але тримайся своєї групи», «Допоможи тому, хто спіткнувся чи впав».

Приклади:

[Алгоритм дій для вчителя під час сигналу «Повітряна тривога», розроблений Міністерством освіти і науки України.](#)

[Алгоритми дій для дітей під час сигналу «повітряна тривога», розроблені у Вінницькому ліцеї №29.](#)

ПРОВОДЬТЕ ЩОДЕННЕ ІНФОРМУВАННЯ/ІНСТРУКТАЖІ ЩОДО ПРОТОКОЛІВ БЕЗПЕКИ З ДІТЬМИ

Як і з будь-якими правилами, з протоколами безпеки діють дві умови:

1. Діти розуміють правила.
2. Правила рутинно повторюються і проговорюються з дітьми щодня.

В умовах воєнного стану і проведення освітнього процесу в очному або змішаному форматі важливо щоденно повторювати з учнями правила евакуації. Регулярності також потребують тренувальні евакуації. Навіть якщо при цьому втрачається навчальний час, в умовах реальної загрози безпеці учнів та педагогів роль таких тренувань не можна недооцінювати.

Для наймолодших учнів тренувальні евакуації важливо проводити з мінімальним стресом, залучаючи елементи гри, аби не провокувати/посилювати тривожність. Наприклад, допомогти улюбленому дітьми персонажу дітей знайти дорогу до сховища. Це також допоможе дітям звикнути до правил евакуації. Такі тренування можна також проводити як настільну гру – так діти добре запам'ятовують алгоритм дій.

Для учнів базової школи важливо мати відповіді на всі їхні запитання щодо безпеки та детально з ними розібрати протокол/план евакуації. Учням базової та старшої школи потрібно робити звернути увагу на те, що колективна безпека залежить від кожного, тому так важливо, щоб усі учні дотримувались визначених правил.

Тренування також покажуть слабкі місця в плані евакуації, які можна виправити до настання можливих критичних ситуацій.

ІНФОРМУЙТЕ УЧНІВ ПРО ПРАВИЛА МІННОЇ БЕЗПЕКИ, ПРОВОДЬТЕ ЗАХОДИ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ ДСНС

У тих регіонах, де велися бойові дії та які були звільнені з-під окупації, увага до питань мінної безпеки є особливо важливою. Однак усім дітям, незалежно від того, в якому регіоні країни вони перебувають, сьогодні важливо знати про правила поводження з вибухонебезпечними предметами.

Кілька матеріалів про те, яких правил потрібно дотримуватися:

- ▶ Інтерактивна онлайн книга для дітей молодшого віку [«Мінна безпека але без Пека»](#).
- ▶ Пам'ятка: [Мінна безпека. Що потрібно знати та виконувати](#).

Важливо також включати актуальний матеріал щодо мінної безпеки у курс «Захист України» у старшій школі.

ЗАБЕЗПЕЧТЕ ПРОХОДЖЕННЯ ПРАЦІВНИКАМИ ШКОЛИ НАВЧАНЬ З НАДАННЯ ПЕРШОЇ НЕВІДКЛАДНОЇ ДОПОМОГИ

Володіння навичками першої допомоги сьогодні, як ніколи актуальне, особливо для працівників закладів освіти. Наприклад, тренінги з першої допомоги дітям проводить [Ukrainian Paramedic Group](#).

ПІДТРИМУЙТЕ ПРОХОДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТРЕНІНГІВ ЩОДО ОСОБИСТОЇ СТІЙКОСТІ ТА НАДАННЯ НЕОБХІДНОЇ ПІДТРИМКИ УЧНЯМ ПІД ЧАС НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ВОЄННОГО ХАРАКТЕРУ

Емоційний стан педагогів дуже важливий для якості викладання і якості результатів навчання учнів. Що варто тримати на контролі керівнику закладу:

- ▶ директору важливо знати, як почуваються вчителі, яким є рівень тривожності кожного вчителя за свою безпеку, безпеку родини. Поцікавтесь, які найбільші для себе виклики бачать педагоги на початку навчального року, де потребують підтримки та що, на їхню думку, керівник міг би зробити, щоб підтримати колектив школи. Самопочуття педагогів відіграє значну роль у формуванні сприятливого освітнього середовища для учнів. Щоб зібрати цю інформацію, можна провести онлайн-опитування анонімно або через особисті інтерв'ю, якщо колектив школи невеликий. Такі опитування дадуть директору школи розуміння, яку допомогу потрібно шукати зовні, а що можна зробити самостійно для культивування максимального комфортного середовища;
- ▶ як [показують дослідження добробуту \(well being\)](#) вчителів у зонах конфліктів та бойових дій, – найвищий рівень стресу, професійне вигорання переживають найменш досвідчені вчителі. І це відразу відображається на якості роботи з учнями. Тому керівнику, маючи результати опитувань щодо добробуту і самопочуття педагогів своєї школи, варто звернути увагу, чи не проявляються у закладі такі ж тенденції та запропонувати превентивну роботу/допомогу таким педагогам;
- ▶ важливо також пам'ятати, що частина учнів можуть мати статус внутрішньо-переміщених осіб. Тобто, окрім того, що вчителі забезпечують освітній процес, вони також мають створювати безпечне освітнє середовище, забезпечувати емоційні потреби учнів. Разом з тим, навчаючи внутрішньо-переміщених дітей, вчителі самі можуть мати статус ВПО. А отже, переживати ті ж труднощі, що й учні. Тому керівнику школи важливо забезпечувати педагогам постійну психологічну підтримку, різноманітні тренінги від психологів: техніки управління стресом, саморегуляції, арттерапії тощо;
- ▶ пошук можливостей для психологічної підтримки свого колективу – важливе завдання директора в умовах війни. Може допомогти також збільшення часу на спілкування між колегами – формування спільноти педагогів. Корисно, коли не лише професійні питання є предметом обговорень з колегами, а й почуття, переживання, страхи.

НАЛАГОДЬТЕ ТА ПІДТРИМУЙТЕ ПАРТНЕРСТВО З БАТЬКАМИ

Якщо у школі ухвалюється рішення про проведення навчання очно чи у змішаному форматі, важливо оперативно та максимально повно донести цю інформацію до батьків. Вони мають отримати від керівника школи інформацію про наявність та стан укриття у школі, або ж про шляхи евакуації, якщо укриття знаходиться за межами школи.

Протоколи безпеки для випадків повітряної тривоги, евакуації до укриття в школі чи за її межами – також інформація, яку необхідно прокомунікувати із батьками. Це важливо з кількох причин. По-перше, батьки мають знати, що відбувається з їхніми дітьми у школі у разі сигналу «повітряна тривога», як і куди здійснюється евакуація. По-друге, володіння інформацією про протоколи безпеки дозволить батькам додатково проговорити їх із дітьми, переконати їх дотримуватися і не хвилюватись.

Важливо спільно з батьками також домовитися про додатковий вміст шкільного наплічника, окрім навчальних матеріалів. Наприклад, вода, перекус, необхідні ліки з інструкцією щодо того як і коли їх потрібно приймати, запискою з прізвиськом дитини, батьків, контактними телефонами, адресою. Вчитель, у свою чергу, має володіти максимально повною інформацією про особливі потреби дитини – можливі реакції на стрес, особливі ліки, які треба вживати, алергічні реакції.

ПЕРЕГЛЯНЬТЕ АНТИБУЛІНГОВІ ПОЛІТИКИ (особливо актуально для закладів, у яких навчаються діти ВПО)

Прості кроки, які можна зробити у цьому напрямі:

- ▶ частіше практикувати опитування серед учнів щодо відчуття психологічного комфорту у закладі (стосується в тому числі онлайн-ового середовища закладу, якщо освітній процес відбувається виключно дистанційно);
- ▶ спонукати педагогів застосовувати позитивне управління класом – уникати покарань, гучних зауважень, водночас впроваджуючи дуже чіткі правила для спілкування/поведінки під час навчання дистанційно та під час онлайн уроків;
- ▶ сконцентрувати увагу у роботі з учнями щодо попередження булінгу безпосередньо на навчальній діяльності. Зокрема, педагоги можуть підбирати навчальні матеріали, з допомогою яких учні могли б навчатися вирішувати міжособистісні конфлікти у мирний спосіб, пропонувати ситуації, в яких учні можуть бути медіаторами при вирішенні конфліктних питань з однокласниками;
- ▶ включати до уроків, у навчальний матеріал для самостійного опрацювання чи спільного обговорення елементи соціально-емоційного навчання, зокрема, розуміння і керування емоціями (в тому числі, агресією), емпатія, навички комунікації та вирішення конфліктів.

ПЕРЕГЛЯНЬТЕ, АБО РОЗРОБІТЬ АДАПТАЦІЙНІ ЗАХОДИ ДЛЯ УЧНІВ НА ПОЧАТКУ НАВЧАЛЬНОГО РОКУ (стосується усіх закладів, однак особливо тих, що приймають дітей ВПО)

У 2022–2023 навчальному році у школах збільшиться кількість дітей, родини яких змушені були переселитися на більш безпечні території. Тому окрім традиційних адаптаційних практик для учнів при переході між ланками освіти, варто дуже уважно поставитися до адаптації дітей ВПО до нового для них освітнього середовища.

Про що треба пам'ятати, коли йдеться про дітей ВПО:

- ▶ досвід переселення є дуже виснажливим, у дітей може не вистачати сил на навчання;
- ▶ навчальні втрати можуть бути більшими в порівнянні з учнями, які не залишали свої домівки;
- ▶ можливі проблеми з розумінням матеріалу, якщо до того учні навчались російською мовою;
- ▶ діти можуть не мати простору для навчання онлайн у тому місці, де вони тимчасово мешкають, можуть не мати належного одягу, взуття, шкільного приладдя, планшета чи ноутбука;
- ▶ діти можуть мати дуже травматичний досвід війни.

Як допомогти дітям ВПО з адаптацією до нового закладу:

- ▶ прийміть до школи дітей з числа ВПО, батьки яких подали заяву до вашого закладу;
- ▶ вивчіть, у яких умовах перебуває дитина, який її досвід переселення, які потреби має, щоб повноцінно розпочати навчання;
- ▶ організуйте спілкування практичного психолога з батьками/опікунами, а також і з дитиною. За результатами такого спілкування психолог зможе сформулювати свої рекомендації класному керівникові та педагогам, які працюватимуть із учнями з числа ВПО;
- ▶ запросіть дітей ВПО разом із батьками на адаптаційний візит до школи напередодні початку навчання. Якщо це неможливо, організуйте таку зустріч онлайн. Таким чином вони зможуть отримати інформацію про те, як відбуватиметься навчання, як відбуватиметься адаптації дитини до навчання у новій школі, до кого можна звернутися за допомогою, познайомляться з педагогами, тощо;
- ▶ подумайте, хто з учнів може якийсь час виконувати роль куратора – познайомить зі школою (якщо школа працюватиме очно), правилами, розкаже про різні можливості для дозвілля, спорту тощо;
- ▶ з початком навчального року приділіть увагу знайомству з новоприбулими учнями з числа ВПО. Педагогам також важливо у подальшому вибудовувати відносини

так, щоб внутрішньо переміщені діти відчували підтримку, однак поряд з тим це не особливо їх виокремлювало серед інших учнів класу;

- ▶ приділіть увагу діагностиці навчальних втрат у новоприбулих учнів, адже може скластися ситуація, коли діти не мали змоги навчатися впродовж кількох місяців з початку війни. Цілком можливо, що такі учні потребуватимуть додаткових консультацій для надолуження прогалин у знаннях.

ОЦІНІТЬ ГОТОВНІСТЬ ЗАКЛАДУ ЗМІНЮВАТИ СПОСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

В під час війни та у післявоєнний період кожен заклад освіти має бути готовим для швидкого переходу до дистанційного або змішаного навчання. Очевидно, що така готовність стане запорукою успішності роботи шкіл.

Які складові має така готовність?

1. Гнучкий розклад уроків

На початку року варто розробити одразу декілька варіантів розкладу навчальних занять: для очного, дистанційного та змішаного навчання.

Розклад для дистанційного навчання має відрізнитися меншою кількістю навчальних годин в режимі синхронного навчання. Це можна зробити із застосуванням різних стратегій: розподілу часу уроків на синхронне та асинхронне навчання, зменшення кількості часу уроків, включення індивідуальних консультацій до розкладу з урахуванням перерозподіленого часу тощо.

Змішане навчання може застосовуватися у різний спосіб. У разі, коли передбачається часткове відвідування закладу освіти (кілька днів на тиждень або окремих уроків тощо), розклад також має бути адаптований відповідно до нових умов навчання.

Можливий також варіант розроблення єдиного розкладу з відповідними примітками (кольоровими, символічними тощо), які будуть працювати у змінених умовах навчання.

2. Комп'ютери і інтернет

Технічне забезпечення дистанційного навчання залишається однією з важливих умов його якості. Водночас саме цю умову найскладніше забезпечити в закладі освіти, оскільки вона здебільшого залежить від батьків дітей та засновника школи. Меншою мірою на її забезпечення можуть впливати керівник та педагогічні працівники.

Що не завадить зробити керівнику школи?

- ▶ зібрати дані про наявність у вчителів та учнів засобів для навчання: комп'ютер/ноутбук, доступ до інтернету, смартфон, місце для навчання;

- ▶ звернутися до засновника з проханням задовольнити потребу у технічних засобах для роботи вчителів;
- ▶ спробувати залучити ресурси для забезпечення учнів/учениць, як цього потребують, необхідним обладнанням. Отримати додаткові ресурси допоможе оголошення на сторінці закладу освіти, звернення за допомогою до засновників шкіл, волонтерів, благодійних організацій, організація благодійних заходів, залучення батьків до пошуку ресурсів;
- ▶ передбачити можливість дистанційного навчання для вразливих категорій учнів безпосередньо у приміщенні школи у разі, якщо не вдалося залучити ресурси для забезпечення їх необхідним обладнанням вдома. Додатковим варіантом забезпечення освітніх потреб таких учнів та учениць може бути проведення у очному форматі консультацій (індивідуальних та групових) за окремим стабільним графіком.

Своєчасні та ефективні управлінські рішення дозволять підвищити якість організації освітнього процесу в умовах дистанційної освіти.

3. Інструкції/протоколи/алгоритми для вчителів, заступників директорів, інформація для батьків щодо онлайн навчання

Наявність розроблених чітких правил та алгоритмів для усіх учасників освітнього процесу полегшує перехід з однієї форми навчання на іншу та робить організацію освітнього процесу гнучкою.

Правила для учнів можуть стосуватися особливостей роботи на електронних платформах, включення в онлайн урок, можливостей вмикати та вимикати камери та мікрофони під час онлайн уроків, особливостей організації роботи в асинхронному режимі, спілкування з педагогічними працівниками.

Для педагогічних працівників також варто розробити інструкції щодо організації освітнього процесу, використання електронних платформ та ресурсів, особливостей проведення уроків у синхронному та асинхронному режимі. Варто розробити кілька можливих моделей перерозподілу навчального часу для різних навчальних предметів.

Особливу увагу слід приділити також адаптації педагогами календарно-тематичних планів. Вони можуть використовувати одну чи кілька стратегій, наприклад: узагальнення та укрупнення тем, інтеграція змісту, скорочення опційних тем та тем, передбачених для повторення матеріалу, розподіл тем на синхронне та асинхронне вивчення тощо.

Відсутність розробленої чіткої структури та методики дистанційного онлайн уроку призводить до необхідності розроблення відповідних алгоритмів та методичних рекомендацій для вчителів на рівні школи. Вони мають бути рамковими, але окреслювати основні вимоги до проведення уроків у синхронному режимі.

4. Електронні журнали, платформа з розміщеними матеріалами

В умовах переходу з однієї форми навчання на іншу оптимальною формою для фіксації результатів навчання учнів та надання їм зворотного зв'язку є електронний журнал. Бажано, щоб заклад освіти перейшов на ведення електронної документації та обрав найбільш зручний для нього ресурс для ведення електронного журналу, враховуючи вимоги та рекомендації МОН до таких ресурсів.

Важливою функцією електронного журналу є надання зворотного зв'язку учням та їхнім батькам щодо успішності навчання. Більш ефективним такий зв'язок буде, якщо передбачатиме окрім бальної (або рівневої) оцінки, ще й вербальну характеристику та/або коментарі для учня щодо його подальшого навчального поступу.

З огляду на те, що в умовах війни очевидною є необхідність системної організації дистанційного навчання як форми, альтернативної очному навчанню, необхідно обрати єдину платформу для навчання учнів, яка б містила розроблені та систематизовані матеріали з усіх навчальних предметів для всіх класів.

Мова йде не про випадковий добір матеріалів чи розробок вчителів на короткі періоди, а саме про цілісні електронні курси, які враховують повний цикл навчання та містять:

- ▶ відеопояснення, текстові матеріали, розбиті на короткі блоки із відповідними завданнями та інструкціями;
- ▶ завдання для закріплення, практичного застосування, самоперевірки;
- ▶ систему тестування та надання розгорнутого зворотного зв'язку.

Наявність таких курсів дозволить максимально гнучко використовувати різні форми навчання, а в умовах очного навчання такий ресурс можна успішно застосовувати у межах технології «Перевернутий клас».

5. Підбір навчальних матеріалів та стратегій роботи з учнями під час уроків

Процес навчання, використання наочності, текстів до навчання потребує ретельного відбору та перегляду вчителями. **Зокрема, варто:**

- ▶ **Застосовувати чутливий підхід до вибору текстів для читання, тем для обговорення через різний і часто травматичний досвід, який можуть мати діти (обстріли, втрата рідних, загибель батьків, батько на війні).**

Тексти про родину, рідний дім можуть дуже болісно сприйматися. Те ж стосується і добору відеоматеріалів, ілюстрацій, презентацій тощо.

- ▶ **Уникати надмірної деталізації та опису подій війни, жорстокості ворогів, убивств, розстрілів, коли вчитель проводить бесіди з дітьми про війну або просто відповідає на дитячі питання щодо війни.**

- ▶ **Ретельно продумувати та за необхідності вносити зміни до стратегій педагогів щодо управління/взаємодії з класом з огляду на те, що діти зазнали психотравмуючих дій і можуть бути чутливими до зовнішніх подразників (грюкіт, стукіт), емоційно відстороненим, з апатією, хронічною втомою, мати ризик саморуйнівної поведінки тощо.**

З огляду на це, педагогам варто:

- ▶ уникати голосних окриків, створення шумових ефектів. До прикладу, грюкання дверима, хлопання долонею по столу, різкі сигнали за допомогою будь-яких приладів, інші гучні звуки;
 - ▶ адаптувати правила поведінки для учнів під час онлайн уроків. Наприклад, обговорити умови, коли камера може бути вимкненою, ситуації, коли можна писати у приватні повідомлення учителю, а не в загальному чаті класу тощо;
 - ▶ передбачити створення ситуацій та умов для неформального спілкування учнів поза уроками задля встановлення більш тісних комунікаційних контактів між учнями;
 - ▶ створювати умови для комунікації учнів у групах під час синхронного та асинхронного навчання, використовуючи інструменти поділу аудиторії на окремі кімнати, надаючи завдання для виконання у групах тощо.
- ▶ **З огляду на те, що під час стресу в учнів відбуваються зміни у психічних процесах (погіршується пам'ять, знижується концентрація та обсяг уваги, стає плутаним мовлення), знижується мотивація та пізнавальний інтерес, варто вживати певні методи та прийоми, які допоможуть включити учнів в урок та дозволять їм більш ефективно розумово працювати.**

Наприклад, педагоги можуть:

- ▶ застосовувати прийоми та вправи для активізації уваги учнів, їх включення в урок як на початку уроку, так і в процесі, якщо виникає така необхідність;
- ▶ створювати проблемні ситуації, ставити цікаві питання, залучати учнів до спільних обговорень, мозкових атак з метою підвищення їхньої мотивації, пізнавальної активності та інтересу;
- ▶ застосовувати діяльнісні методи навчання, використовуючи віртуальні лабораторії або надаючи можливість для діяльності учнів в асинхронному режимі;
- ▶ дозувати завдання для самостійної роботи, ділити їх на невеликі блоки та надавати чіткі інструкції щодо опрацювання кожного блоку матеріалу, або аудіо чи письмові пояснення, коментарі.